

Jonathan Madeland

Kreativt teoretiserande: ett pragmaticistiskt ramverk

ur boken

Bengt Larsson, Ylva Ulfsdotter Eriksson & Ola Agevall (red.)

Teoretiskt hantverk

Om teoretiserande i samhällsvetenskaplig forskning

Arkiv förlag 2025

FÖRSLAG PÅ KÄLLANGIVELSE:

Madeland, Jonathan (2025) "Kreativt teoretiserande: ett pragmaticistiskt ramverk", i Bengt Larsson, Ylva Ulfsdotter Eriksson & Ola Agevall (red.), *Teoretiskt hantverk. Om teoretiserande i samhällsvetenskaplig forskning*, s. 235–251, Lund: Arkiv förlag, <https://doi.org/10.13068/9789179244033>.

Det här kapitlet ur en e-bok från Arkiv förlag distribueras fritt över internet genom *open access*. Titeln finns också tillgänglig i tryckt utgåva med ISBN: 978 91 7924 402 6.

Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar (CC BY-NC-ND), som medger icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Arkiv förlag · arkiv@arkiv.nu · www.arkiv.nu

© Författarna och Arkiv förlag 2025

E-bokutgåva (PDF) 2025

Beständig länk: <https://doi.org/10.13068/9789179244033>

ISBN: 978 91 7924 403 3

Kreativt teoretiserande: ett pragmaticistiskt ramverk

JONATHAN MADELAND

Detta kapitel utforskar hur kreativt teoretiserande kan förstås och praktiseras inom ett pragmaticistiskt ramverk. Inledningsvis delar jag med mig av en ny insikt under studietiden som gjorde att jag ville delta aktivt i kunskapande. Därefter argumenterar jag för att teoretisering är hela poängen med vetenskap om vi erkänner den som en strävan mot att skapa bättre sätt att tänka om verkligheten. Jag konkretiserar sedan kreativitetens roll i teoretisering, där abduction och djärva gissningar kan leda forskning framåt så länge de provas mot empiri. Kapitlet går sedan djupare in i pragmaticismen och knyter ihop realism, möjlighetsbegreppet och estetikens vägledande kraft i vetenskaplig utveckling. Avslutningsvis förklaras hur dessa idéer kan omsättas i praktiskt uppsatsarbete, från första antagande till välgrundad slutsats.

En ny insikt

Någonstans under min kandidatutbildning förvandlades mitt förhållningssätt till studier. Jag gick från att ta emot teoretiska utläggningar i kursböcker och föreläsningar som färdiga sanningar till att se dem som kvalificerade förslag på sätt att tänka för att begripliggöra verkligheten. Som sådana utgör de ett pågående arbete; de är inte till för att pluggas in en gång för alla, utan kan snarare förstås som inlägg i ett kollektivt resonemang om hur man kan eller bör tänka kring något. Detta kollektiva resonemang överskrider då både enskilda arbeten och enskilda forskare. Det tar aldrig slut, men

syftar till att med tiden komma fram till allt bättre sätt att tänka kring något, och detta är en process vi kan *delta* i.

Å ena sidan var denna insikt lite obehaglig, därför att sådant jag tidigare uppfattat som sant plötsligt blev osäkert. Det hade varit en behaglig föreställning att om jag bara pluggar in innehållet i den här boken så har jag koll på läget. Å andra sidan blev det mycket roligare att studera, eftersom jag nu vågade vända och vrida på teoretiska idéer utan att känna att jag gjorde våld på sanningen. Bakom varje textpassage började jag se någon som själv mödosamt vänt och vridit på sina tankar, och det började kännas spännande och framför allt tillåtet (eller till och med uppskattat) att se vad som hände om man vände och vred lite till. Genom att se teorier som förslag på användbara sätt att tänka som begripliggör observationer, återkom reflektioner av typen: "Kan det finnas ett *ännu* mer användbart sätt att tänka?" Föräningen om att en viss teori kan vara värdefull men ofullständig började dessutom leda till reflektioner kring vilka observationer som *inte* låter sig redas ut med teorin, vilket gjorde mig upptagen med att försöka modifiera tänkesätt för att begripliggöra även det problematiska. Jag började fråga mig: "Är det här ens användbart?" och: "Vad händer om man tänker på ett annat sätt?"

Sammantaget kan man säga att mitt förhållningssätt till studier gick från passivt mottagande av kunskap till mer av aktivt kunskapande. Min uppgift som student gick från att ta till mig olika sätt att tänka till att också försöka bidra till dem, vilket innebar ett mer kritiskt förhållningssätt, ett större självförtroende i mitt skrivande och ett större utrymme för kreativitet. Allt detta gjorde det genuint roligt att vara student, och insikten slog mig ungefär så här:

Vänta lite nu, jag *får* vara kreativ. Jag *får* komma med spekulationer och utveckla metoder för att pröva dem. Jag *förväntas* till och med göra det! Det är *meningen* att jag ska samla in och sortera material efter mitt eget förnuft – det är ju *fuckin' life*!

Det är förståeligt om man känner sig orolig inför att träda in på ett vetenskapligt fält som man inte kan överblicka och där förväntas "komma med något nytt". Jag är bekant med den känslan och har också haft studiekamrater som uttryckt ett direkt obehag inför att teoretisera (då i betydelsen att göra andras teorier till ens egna och

däriifrån resonera självständigt). En av dem sade att ”det känns som om jag bara hittar på”, ungefär som om det är lättare att bara påstå saker som andra forskare redan har sagt. Men detta är, menar jag i dag, att avsäga sig sin förmåga att resonera – och som student *bör* man resonera. Att rakt upp och ner hitta på och flumma är en sak, att formulera antaganden och jämföra dem med empiri en annan och allt annat än förbjudet. Vi får komma ihåg att det kollektiva resonemanget förblir oavslutat; vi väntar hela tiden på nya och bättre idéer. Vi väntar på dig!

Med det här kapitlet vill jag dela med mig av ett sätt att tänka om kreativitetens roll i teoretiserande i förhoppningen att det ska underlätta för läsaren att vara kreativ. Utgångspunkten är Charles S. Peirces filosofi, som han själv kallade ”pragmatism” för att skilja sin ursprungliga och mer logiskt orienterade variant från andra, ibland mer vardagsnära varianter av pragmatismen som populariserades av William James och John Dewey. Pragmatismen är mycket omfattande och rymmer Peirces teori om tecken (semiotik), hans vetenskapssyn och hans metafysik. Dessa delar spelar alla en roll i den utläggning som följer, men fokus kommer att ligga på att förklara hur nya idéer kan uppstå, prövas och slipas. Genom att göra kreativitetens mekanismer mer konkreta och visa hur de kan bidra till akademiska framsteg, trots tillfälligt ”famlande i mörker”, vill jag minska den oro som är förknippad med att tänka självständigt.

Att teoretisera är hela poängen

”Teoretisera” som verb betyder att ”göra/skapa teori”. Det betyder inte att slutprodukten måste vara en fullt utvecklad Teori med stort T, med vilket vi kanske avser ett sätt att tänka kring ett fenomen som är fullt ut formulerat, empiriskt underbyggt och kollegialt vedertaget. Basordet ”teori” måste förstås lösare här – det är just ”sätt att tänka” som är relevant, oavsett om vi bygger eller modifierar en teori eller på olika sätt översätter intryck från verkligheten till teoretiska begrepp. För att visa på teoretiserandets vida innebörd kan vi börja med att föreställa oss vad som hände i Erving Goffmans huvud *innan* han författade *Självframställning i vardagslivet* (Goffman 2020 [1956]). Goffman observerade mänskliga interaktioner och fick som bekant för sig att likna dem vid en

form av teater. Snarare än att bara beskriva händelseförlopp rakt av, teoretiserade han med hjälp av denna grundmetafor människor (observationer) som "skådespelare" och "publik" (begrepp). Han föreslog alltså ett sätt att tänka kring mänsklig interaktion som hjälper oss att se nya saker och ställa frågor kring dem, till exempel: "Vilka *intryck* vill *skådespelaren* ge?", "Vilken *rekvisita* använder han eller hon för att bli *övertygande*?", "Hur svarar *publiken*?" Den kreativa liknelsen, skapandet och prövandet av begrepp och formuleringen av teorin i bokform är exempel på aktiviteten teoretisering. Uppskattar man Goffman skulle man säga att han gett oss ett användbart sätt att tänka för att begripliggöra verkligheten, ett gott teoretiskt ramverk.

Strävan efter att begripa verkligheten så väl som möjligt är enligt Peirce utmärkande för vetenskapen i dess rena form. Han kallar detta "den vetenskapliga andan", som han skiljer från utomvetenskapliga skäl för att bedriva forskning, såsom praktisk nytta eller ekonomisk vinning (Short 2022). Vetenskap blir då i grund och botten att först anta att det finns något *att* begripa och sedan att göra vad man kan för att begripa det, att sträva efter ett alltmer användbart sätt att tänka, en bättre teori (ibid.; Sørensen m.fl. 2011). Med dessa antaganden blir det rimligt att säga att vetenskap är en kollektiv teoretiseringsprocess med det abstrakta slutmålet ett fullt fungerande sätt att tänka, en perfekt symbolisk struktur som hjälper oss att tolka, förstå och interagera med verkligheten. Även om perfekta teorier i praktiken är ouppnåeliga (de existerar bara som avlägsna möjligheter), så innebär strävan mot ett sådant mål att framsteg blir gjorda. Varje enskilt arbete kan ses som ett potentiellt steg på vägen; något som börjar med en begränsad förståelse kan mynna ut i en bättre förståelse.

Hur man bör gå till väga för att begripa verkligheten är en fråga om metod. Åsikter om den bästa metoden varierar och har gjorts så i alla tider – men inte strävan efter att begripa. Peirce menar att det är denna senare som förenar vetenskap som mänskligt företag genom historien, inte någon viss metod som tillåtits definiera vad vetenskap är (Short 2022). Kanske anser vi inte i dag att antikens naturfilosofer bedrev "vetenskap" så som vi känner den, men likväl drevs deras spekulationer och resonemang av samma vetenskapliga anda som med tiden möjliggjort förfinade metoder – bland

annat det vi i dag kallar ”den vetenskapliga metoden”. Utan det intellektuella grundarbete som utfördes under antiken är det högst oklart om den vetenskapliga revolutionen hade kunnat äga rum. Äldre tankefigurer har möjliggjort de nyare, och somliga av dem har utvecklats intill oigenkännlighet, men de är besläktade med varandra och ingår i samma kollektiva teoretiseringsprocess.

Hur det kommer sig att man teoretiserar, om man inte gör det av utomvetenskapliga skäl (som kan vara fullt giltiga men som inte handlar om förståelse för dess egen skull), har för Peirce att göra med den estetiska skönhet som förståelse frambringar hos ”sanningsälskaren” (Peirces ideale vetenskapare). Denne, menar han, dras till själva känslan av att begripa – att tänka på ett sammanhängande sätt som förblir koherent med verklighetsinteraktionen. Trots den pragmaticistiska premissen att en perfekt teori är möjlig men i praktiken ouppnåelig, så att varje bestämd teori kan antas vara bristfällig, blir det meningsfullt för sanningsälskaren att delta i den större teoretiseringsprocessen. Denne förstår nämligen att en perfekt teori endast är möjlig genom kollektiv ansträngning, eftersom vägen dit är så mycket längre än en enskild forskares liv. Det kollektiva projektet blir då oundgängligt för ens syften; det gäller att bygga vidare på andras tankar, liksom att noggrant förmedla ens egna tankar så att andra kan värdera dem och i sin tur bygga vidare på dem (Sørensen m.fl. 2011).

Kreativitetens roll i teoretisering

Detta sätt att se på teori innebär att teoretisering är det som driver det vetenskapliga projektet framåt; det blir nödvändigt att ta till sig tillgängliga teorier, men inte i syfte att upprepa dem, utan i syfte att *utveckla* dem. Att teoretisera är hur som helst inte lätt. Däremot är det svårt, vilket gör det så roligt! Det rymmer ett kreativt moment där man behöver gå utöver det som tidigare har sagts och det råmaterial som är för handen – som när Goffman hittade på metaforen ”människor är skådespelare”. Men hittade han ”bara” på den?

För att återknytta till min studiekamrat som uttryckte obehag inför känslan av att ”bara hitta på”, så får man säga att känslan av att bara hitta på är fullt begriplig. Plötsligt står man ju inför en

idé som kom inifrån en själv, alltså har man väl hittat på den? Jo, uppenbarligen, men det är också poängen! Det viktiga att inse, vilket är centralt hos Peirce, är att idéer inte dyker upp av en slump. I stället är det hjärnan som mot bakgrund av tidigare begrepp fyller i ny information och modifierar antaganden så att de bildar en sammanhängande helhet. Det vi tror oss veta behålls, medan det som är osäkert ges en form som passar in i resten av strukturen. Den nya idén är då en syntes av tidigare föreställningar och nya intryck, identisk med ingendera och således resultatet av en kreativ process. Just därför att idén passar in med annat som är känt har den ett övertag mot slumpen och därmed blir den ett rimligt föremål för undersökning. Denna "gissningsförmåga" hör faktiskt till våra häftigaste egenskaper med tanke på att det förvånansvärt ofta ligger något i våra gissningar – det vill säga oftare än vad som vore fallet enbart med slumpens hjälp (Swedberg 2014). Vi behöver alltså ifrågasätta det här "bara" i känslan av att hitta på.

Eftersom en gissning innebär att man kastar fram en premiss som varken är uträknad utifrån kända fakta eller observerad i sig, handlar det varken om deduktion eller induktion, utan om vad Peirce kallar "abduktion". Detta formulerar han så här:

Ett överraskande faktum, C, observeras. Men om A vore sant, skulle C vara självklart. Därför finns det anledning att misstänka att A är sant.
(Peirce 2011 [1896–1908]: 151, min översättning.)

Skulle man abstrahera denna form ytterligare får vi:

C	(C är sant)
$A \rightarrow C$	(när A är sant, så är C sant)
A	(därför är A sant).

Eftersom detta är logiskt ogiltigt (något annat än A skulle lika gärna kunna förklara C) gäller det alltså att vi inte springer i väg med våra antaganden, utan understryker frasen *anledning att misstänka*. Argumentet är alltså att det är värt att släppa fram kreativa antaganden *trots* att man inte är säker, eftersom det finns en reell möjlighet att de leder in en på intressanta spår. Vad som följer när vi gjort ett antagande är att vi sätter det på prov genom empiriska undersök-

ningar, som kan avslöja huruvida det rör sig om ett användbart sätt att tänka eller ej.

Att utmana sina tankar genom empiri är alltså centralt; kreativitetens roll måste förstås i relation till detta. Empiri kan tala för eller emot specifika hypoteser liksom den kan hjälpa oss att värdera en metafors förmåga att avslöja mönster. För Peirce är kunskapande att återkommande ställa sitt konstruerade och felbara sätt att tänka mot en dold men brutal (reell) verklighet för att se om man får de resultat man förväntat sig. Om man då stöter på svårigheter och motsägelser, indikerar detta att sättet att tänka är oanvändbart och att det behöver modifieras för att bättre överensstämma med hur verkligheten faktiskt är beskaffad. Peirce förutsätter alltså att *någonting* är sant (Short 2022) – att saker och ting förhåller sig på ett visst sätt oberoende av vad vi tänker om dem – och att vi *slipar* våra konstruerade föreställningar mot detta verkliga så att föreställningarna får en mer analog form. Med andra ord förblir teorier konstruerade, men de är inte likvärdiga eftersom de kan vara mer eller mindre samstämmiga med verkligheten, i högre eller lägre grad fungera i samspel med den utan motsägelser ("teater" är förmodligen en bättre metafor än "busstrafik" om man vill bli klok på mänsklig interaktion!). I egenskap av konstruktioner behöver de alltså konstrueras, och det är där kreativiteten blir så viktig. Hur bör man egentligen tänka?

En välkänd episod ur vetenskapshistorien kan tjäna som illustration av det hittills sagda, nämligen turerna kring tröghetslagen. Även om de inte ägde rum på samhällsvetenskapens arena visar de på vikten av kollektivt teoretiserande (här under loppet av flera hundra år), på betydelsen av kreativitet i kombination med empiriska undersökningar och inte minst på det faktum att kreativa idéer lett projektet framåt trots att de inte träffade rätt på en gång.

Tröghetslagen är alltså idén att en kropp som är i rörelse kommer att fortsätta röra sig så länge inga yttre krafter påverkar den. På 1600-talet hade man börjat ifrågasätta den antika föreställningen om att det jordiska och det himmelska var metafysiskt åtskilda, så att man nu såg till exempel månen som ett stort materiellt objekt som lydde under samma fysikaliska lagar som en vanlig sten på jordytan. Dock innebar detta ett problem: Hur kom det sig att månen och de andra himlakropparna aldrig stannade? Vad man

alltid hade observerat nere på jorden var ju att allt som försätts i rörelse förr eller senare stannar och att det krävs en kontinuerlig yttre kraft för att en kropp ska fortsätta att röra sig. Om allting nu ingår i samma fysikaliska system, varför beter sig himlens och jordens kroppar olika? Det rörde sig med andra ord om en knut av motstridiga observationer, *ett överraskande faktum C*, som bara kunde lösas upp genom införandet av en ny premiss, A.

Vad skulle alltså kunna vara sant så att C blev självklart? Jo, man övergav den dittills användbara idén om att det krävs en kontinuerlig yttre kraft för att kroppar ska fortsätta att röra sig och i stället antog att kroppar förblir i samma rörelse tills dess att en yttre kraft påverkar dem. Ingenting såg ut att hindra himlakropparnas rörelser, men det motsatta var fallet nere på jorden, och således möjliggjorde idén om tröghet att alla kroppar kunde ingå i samma fysikaliska system där variationen av observationer kunde börja förklaras. I och med detta väcktes också nya frågor, vilket skulle möjliggöra ytterligare förfiningar: Himlakropparna stannar inte eftersom ingenting till synes hindrar dem, men om de nu inte påverkas av några yttre krafter, varför rör de sig enligt bestämda mönster (till exempel planeterna runt solen)? Härvid postulerades gravitationslagen enligt vilken en mystisk kraft över oändliga avstånd drar kroppar mot varandra allt efter deras massa. Denna kraft hittades på, rakt upp och ner, just därför att det blev möjligt att räkna ut himlakropparnas rörelser om en sådan kraft fanns (Rosenberg & McIntyre 2019). Naturen betedde sig alltså *som om* gravitationskraften existerade, och antagandet om dess existens blev ett användbart sätt att tänka som innebar stora framsteg – *trots* att man ännu senare skulle hävda att gravitation inte handlar om kraft, så som Newton föreställde sig, utan om att objekt kröker rummet genom vilket andra objekt faller. En pusselbit behöver med andra ord inte vara perfekt för att vara värdefull, utan behöver bara vara mer användbar än tidigare pusselbitar.

Djupare ner i pragmaticismen

Så här långt har några för ramverket grundläggande påståenden framställts. Hur dessa påståenden hör ihop ska nu avhandlas mer på djupet.

1. *Någonting* är sant.
2. Kunskap är en *möjlighet*.
3. Koherenta föreställningar är *estetiskt sköna*.
4. Hypoteser kan *skapas* och *prövas*.

Den första punkten, att någonting är sant, innebär att det finns någonting *att* veta (oberoende av om vi vet detta eller ej). Det är ett antagande om att verkligheten är beskaffad på ett visst sätt – att någonting är fallet – så att ett visst sätt att tänka i en viss situation innebär ett samspel med verkligheten som inte resulterar i överraskningar eller motsägelser. Detta är enligt min mening ett viktigt antagande för den som ägnar sig åt vetenskapande, därför att det inte skulle finnas någonting att upptäcka om ingenting vore fallet (och vad skulle vi då hålla på med när vi forskar?). Att ingens perspektiv är absolut, eller att flera tolkningar kan vara lika rimliga beroende på paradigm, strider inte mot detta antagande utan är en konsekvens av det. Peirce sätter inte likhetstecken mellan *sätt att tänka* om verkligheten och verkligheten *som sådan*, men han är strikt realist i den bemärkelsen att vårt sätt att tänka om verkligheten påverkar vår förmåga att orientera oss i den just därför att verkligheten är ”brutal” och någonting vi behöver anpassa vårt sätt att tänka efter. Som Nicolini uttrycker saken: ”Världen vi lever i [...] biter ofta tillbaka och gör motstånd mot våra försök att kapsla in den i våra diskurser” (Nicolini 2013: 8, min översättning). Detta synsätt betonar vår aktiva roll i skapandet av teori, och det är denna skapelseprocess vi vill ta kontroll över när vi ger oss i kast med att teoretisera. För Goffman blir det till exempel viktigt att anta att mänsklig interaktion är en konkret verklighet, något som faktiskt sker och kan observeras. Detta blir startskottet för hans teoretisering. Genom att anta att det finns bakomliggande mönster och strukturer att upptäcka, kan han ge sig ut att leta efter dem, spekulera kring dem och pröva nya sätt att tänka mot nya observationer.

Den andra punkten, att kunskap är en möjlighet, låter inte heller så konstig. Vi, inklusive Goffman, verkar ju förutsätta detta när vi bestämmer oss för att forska. Vi formulerar en forskningsfråga som det råder osäkerhet kring, men vi föreställer oss att vi kan minska osäkerheten genom att genomföra en viss studie. Här finns dock en implicit ontologi, nämligen att det går att tala om möjligheter som något verkligt, trots att de ännu inte är aktuella och i den bemärkelsen inte existerar. De har en *modal existens*, så att de i framtiden *kan* komma att aktualiseras eller ej. När Peirce påstår att kunskap är en möjlighet, till och med perfekt kunskap, föreslår han helt enkelt att det finns en *möjlig värld* i vilken vårt sätt att tänka är sådant att det tjänar som perfekt analogi för verkligheten – men att det också finns en oerhörd mängd möjliga världar där det inte är så (Short 2022). Metod går därför ut på att öka sannolikheten för att aktualisera önskvärda möjliga världar i vilka vi har mer kunskap än förut, att aktivt navigera mot dem genom att upprätta vanor som med tiden å ena sidan släpper fram goda idéer som vi ännu inte har (genom att vi spekulerar kring och formaliserar sätt att tänka), å andra sidan styr bort från tillstånd av falsk kunskap (genom att vi gör empiriska observationer).

Jag ska ta ett vardagligt exempel på det att aktivt navigera mot en önskvärd uppsättning möjliga världar. Vi tänker oss att vi just har börjat på en ny kurs och vet att vi om fem veckor ska lämna in en hemtenta som antingen kommer att bli godkänd eller inte. Det finns alltså två ömsesidigt uteslutande uppsättningar möjliga världar, så att betyget godkänt har en modal existens. Vi säger också att vi *vill* bli godkända, så att de möjliga världar i vilka vi är godkända är mer önskvärda än de andra. Då finns det nu en närmast oändlig mängd *vanor* vi kan upprätta för att förmodligen inte bli godkända (till exempel att titta på Netflix sexton timmar om dagen) och en stor men betydligt mindre mängd vanor vi kan upprätta för att förmodligen bli godkända (till exempel att närvara på föreläsningar, att läsa kurslitteratur och att fila på tentan varje dag). Poängen här är att vi förstår att de vanor vi har påverkar hur framtiden kommer att te sig, trots att vi inte på förhand vet hur tentan kommer att se ut i sin slutgiltiga form eller exakt vad vi kommer att lära oss under kursens gång – och att vissa vanor är bättre än andra om vi har ett visst mål. Just den här situationen är vi kanske så bekanta med att vi vägar lita

på att det är värt att kämpa med kursinnehåll som kan te sig dunkelt vid första anblicken; erfarenheten säger oss ju att det brukar klarna. Vi har kanske mindre erfarenhet av att framgångsrikt generera kreativa idéer, men om vi nu i stället tänker oss att det vi vill realisera är en möjlig värld i vilken vi har ett nytt och bra sätt att tänka kring något socialt fenomen, kan vi ställa samma fråga om vilka vanor som sannolikt skulle leda oss dit. Det blir outhärligt att över huvud taget vara öppen för att få en idé och våga ta de första stapplande stegen innan den hittar sin form. Vi kan också se på teoretisering *som* en vana: att aktivt leka, att vända och vrida på egna och andras tankar med förningen om att det när som helst kommer att säga *klick*.

Det är på den tredje punkten, att koherenta föreställningar är estetiskt sköna, som Peirce verkligen börjar avvika från andra vetenskapsteoretiker – kanske inte i det avseendet att koherens känns bra, men i fråga om den betydelse det får för systemet i stort. Peirce menar nämligen att det är i kraft av denna estetiska skönhet vi orienterar oss genom rymden av möjligheter (Anderson 1987), enkelt uttryckt att vi strävar mot det vi uppfattar som gott och bort från det vi uppfattar som dåligt. Det kan låta mycket banalt och man kan fråga sig vad det har med vetenskapsteori att göra, men i kombination med Peirces realism (första punkten) handlar det om att vi naturligt styr mot sätt att tänka som tillåter oss att hantera den brutala verkligheten. Varje gång vi interagerar med verkligheten utmanas koherensen i vårt sätt att tänka kring den, till exempel när våra förväntningar blir motsagda – och eftersom vi strävar mot koherens blir varje observerad skillnad i förhållande till det förväntade *normativ* och manar oss att ändra våra uppfattningar. Själva selektionsprincipen för möjliga världar utifrån estetisk skönhet kallar Peirce *agapism* (från *agape*, att älska), och det är alltså inte för intet som han beskriver den ideala vetenskaparen som just ”sanningsälskare”, en person som navigerar mot bättre förståelse för dess egen skull.

Den fjärde punkten slutligen, att hypoteser kan skapas och prövas, följer tydligt av de föregående. Att hypoteser kan skapas syftar på att det kan bildas ett nytt kognitivt innehåll (en ny idé eller en modifiering av en gammal idé), som vi styr mot i kraft av dess estetiska skönhet i det successiva ordnandet av vår kunskap. Här är alltså potentiella antaganden (eller ”gissningar”) beroende av ens förkunskap, eftersom det är denna som samspelar med det nya

innehållet. Att hypoteser kan provas syftar på livsdugligheten hos ens idéer, där deras estetiska skönhet även är beroende av ett samspel med erfarenheten – som ju kan motsäga våra föreställningar. Varje konfrontation med verkligheten, även i vardagen, blir därmed i princip ett test av vår kunskap, som anpassas därefter, där den naturliga produkten är vad vi skulle kalla *common sense*. Det vetenskapliga hantverket syftar dock till att medvetet skapa eller ta del av situationer vars meningsfullhet så långt som möjligt överskrider det vi ställs inför till vardags, med andra ord att få tillgång till erfarenheter som på ett så slutgiltigt sätt som möjligt förmår upplysa oss om våra föreställningars giltighet och således överskrida *common sense*. Till exempel kan vi designa experiment som isolerar de faktorer vi vill undersöka snarare än att bara se oss omkring och observera händelseförlopp i den störningsfaktorsrika naturen eller konstruera smarta intervjuguides och välja intervjupersoner med omsorg snarare än att prata med vem som helst.

Kontentan av detta ramverk är att det är värt att ta på allvar en idé som känns spännande och som verkar göra det möjligt att reda ut ett visst fenomen i tanken. För det första är det inte en slump att man fick idén, och det är inte en slump att den känns spännande. Oavsett om idén i sin ursprungliga form visar sig bristfällig, är utforskandet av den en väg som leder mot större kunskap. Även ett negativt resultat är information, och nya, bättre idéer kommer att ta de äldres plats. Hade man *inte* ägnat sig åt att utforska och pröva idén, hade kanske de bristfälliga föreställningar som möjliggjorde den förblivit oförändrade – och det är en mycket läskigare tanke än att inte slå huvudet på spiken på en gång!

Uppsatsens utvecklingsteleologi

Kapitlet avslutas nu med en vägledning i hur det pragmaticistiska ramverket kan tillämpas i uppsatsskrivandet, hur kreativitet spelar in i dess olika skeden och hur den möjliggör slutprodukten. Precis som i exemplet ovan med hemtentan kan vi föreställa oss en möjlig värld i vilken vi har en färdig och bra uppsats – vi vet bara inte exakt hur den ser ut. Trots sina vaga konturer tjänar idén om en framtida färdigställd uppsats som ett slags *telos*; något vi söker realisera och därför påverkar våra handlingar. Ju längre vi kommer

i arbetet, desto tydligare kommer slutmålet att bli, så att vi till slut känner igen slutprodukten när vi ser den. Peirce kallar denna process "utvecklingsteleologi" (Anderson 1987).

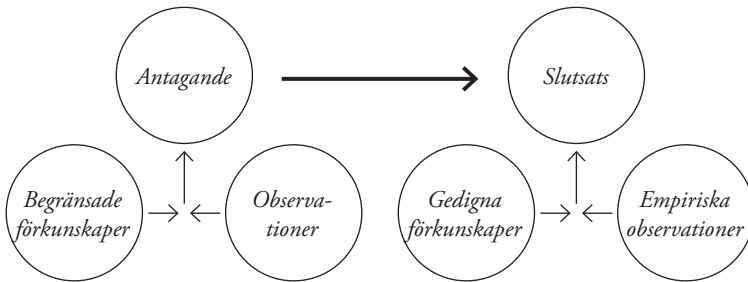
Hur ett vagt mål successivt kan övergå i något konkret kan illustreras med ett schackparti, där det ju finns ett mål (*telos*), att ställa motståndaren schackmatt, men där det från början är högst oklart exakt hur pjäserna kommer stå när så sker (det går till exempel inte att veta hur motståndaren kommer att bete sig under spelets gång). Lösningen är alltså oklar från början, men det vaga målet styr likväl utformningen av lösningen. Motståndarens drag är hela tiden informativa och man får löpande nya idéer som förhåller sig till slutmålet. Allt eftersom blir den slutgiltiga pjäsuppställningen tydligare, tills det går att förutsäga exakt vilka de sista dragen kommer att bli. På motsvarande sätt tjänar konsekvenserna av våra handlingar som information om hur vi kan agera härnäst, även om vi givetvis inte har med "motståndare" att göra när vi ska skriva en uppsats. Vi vet till exempel från början att vi ska göra en litteratursökning, dock inte vad den kommer att ge oss – men när vi genomfört den mot bakgrund av en inledande forskningsfråga kan vi hur som helst få en bättre idé om vilken fråga vi *egentligen* borde ställa, vilka data vi i så fall behöver och så vidare.

Inledningsvis säger vi nu att vi har några spännande antaganden om ett fenomen. Det kan vara idéer om vad som försiggår, varför det är av betydelse och vad som kan förklara det. Dessa inledande antaganden ska under uppsatsprocessen utvecklas till något som vi är beredda att kalla "slutsatser", något som vi tryggt kan påstå. Hur vi i slutändan tänker kring fenomenet lär skilja sig avsevärt från våra inledande antaganden, men vi behöver de sistnämnda för att komma i gång med projektet. En slutsats är av samma semiotiska väsen som ett antagande, det vill säga en tolkning av en uppsättning tecken (förkunskaper och observationer), men skillnaden är att en slutsats vittnar om ett bemödande att ha minimerat osäkerhet efter bästa förmåga. I detta sammanhang innebär det att vi har byggt på våra förkunskaper genom att ta till oss tillgängliga fakta och tydligare forskning, samt tagit del av relevanta observationer (empiri). En välunderbyggd slutsats förtjänar därför att tas på större allvar än vilket antagande som helst. Enligt det pragmaticistiska ramverket har vi alltså tre huvudsakliga element att arbeta med: förkunskaper,

observationer och antaganden (tolkningar), där de sistnämnda härleds ur de två föregående.

Uppsatsprocessen kan då förstås som ett arbete med att omvandla begränsade förkunskaper till *gedigna förkunskaper*, att möjliggöra för observationer att bli *empiriska* (teoretiskt meningsfulla i förhållande till ens gedigna förkunskaper) och att därigenom omvandla de inledande antagandena till nya och bättre, välunderbyggda antaganden, nämligen *slutsatser*. Dessa processer kan överlappa med varandra men har en tyngdpunkt i olika skeden. Litteratur brukar till exempel sökas mer intensivt i början av ett uppsatsprojekt, då man vill skaffa sig mer gedigna förkunskaper. Teori och metod utformas mot bakgrund av denna mer gedigna förkunskap och möjliggör strategisk insamling av empiriskt material. Analysarbetet följer efter på insamlingen och innebär en intensiv omvandling av antaganden till slutsatser. Därför presenteras processerna i denna ordning.

Figur 1. Ett antagande som bygger på begränsade förkunskaper och lösa observationer transformeras till en slutsats som bygger på gedigna förkunskaper och empiriska observationer

Att skapa uppsatsens embryo. Innan uppsatsarbetet kommer i gång på allvar infaller något vi kan kalla ett rent idéstadium. Vi har observerat något intressant – som blir intressant just mot bakgrund av den förkunskap vi redan har (däri inbegripet de teorier vi är inskolade i). Genom att bestämma vilket fenomen vi vill studera, komma fram till vad vi undrar om det, notera vad vi känner till och inte känner till om fenomenet samt vad vi hittills observerat och skriva ner *preliminära antaganden* kring våra frågor, placerar vi oss på banan mot slutmålet i form av en välunderbyggd slutsats. Dessa element ska nu medvetet förfinas.

Tidigare forskning – att bygga på sina förkunskaper. Vi förutsätter att ju mer vi vet om vårt ämne, desto större är sannolikheten för att idéer som känns goda också är det. En skev idé kan nämligen kännas god, men då i förhållande till en förkunskap som också är skev; det upprättas en lokal förenlighet mellan kognitiva uttryck, men idén svarar inte mot verkligheten. Detta vill vi givetvis undvika, och därför tar vi del av mer information som vi litat på – i huvudsak vetenskapliga studier. Under läsningen kan vi löpande ställa frågorna: "Talar detta för eller emot någon av våra föreställningar?", "Om vi kunde modifiera våra föreställningar så att de stämde bättre överens med forskningen, hur skulle vi göra?" Genom att vi har våra inledande föreställningar nedskrivna blir varje studie vi läser informativ för dem; de modifieras och utökas. Det kan till och med bli så att en studie oväntat ger ett tillfredsställande svar på något vi undrade – och då får vi ställa frågan: "Vad undrar vi nu då?" Detta förhållningssätt blir som att upprätta en levande dialog med tidigare forskning snarare än att plugga in textmassor. Vi kan vila tryggt i att ju längre denna dialog förs, desto fler och sannolikt bättre idéer kommer att genereras, även om vi ännu inte vet vilka de är. När vi finner att vi fortfarande undrar något, trots att vi tagit del av tidigare forskning, har vi potentiella forskningsfrågor.

Teori och metod – att möjliggöra empiri. Efter hand formas en alltmer gedigen förkunskap om det aktuella fenomenet som på olika sätt knyter an till tidigare forskning. Vad som behöver ske nu är att vi syntetiserar förkunskapen till ett användbart sätt att tänka kring det hela; vilka sociala grupper har vi att göra med, vilka krafter, vilka mekanismer, vilka handlingar, vilka diskurser och så vidare, och hur förhåller sig allt detta till vartannat? Här är det alltså fråga om att sammanställa andras tankar med våra egna, inte att lägga flera teoretiska ramverk på hög. Begreppsdefinitioner från andra teorier kan till exempel behöva finslipas för att bli sammanhängande i vårt eget teoretiska sammanhang. Teorikapitlet är nämligen ett uttryck för *vår* samlade förkunskap, vår kreativa konstruktion. Om avsnittet "Tidigare forskning" handlar om att sammanställa och kommentera hur *andra* tänker, är avsnittet "Teori" en renodlad presentation av hur *vi* i slutändan vill tänka (allt som oftast med inspiration av andra, givetvis). Vi förväntar oss visserligen att den senare empirin ska ge oss skäl att tala om ytterligare teoretiska element eller i övrigt

modifiera vårt sätt att tänka – det är ju till och med förhoppningen – men genom att formulera vårt sätt att tänka i detta stadium har vi något konkret *att* modifiera.

Det är också vår teoretiska förståelse som vid denna punkt påverkar vår metod. Med tanke på hur vi tänker om verkligheten, hur ska vi få svar på våra frågor? Vad ska mätas/observeras, hur och varför, och hur kan materialet analyseras? Om vi till exempel har föreslagit en särskild mekanism, hur kan vi få syn på den? Eftersom vi har preliminära antaganden om vilka svaren på våra forskningsfrågor är, hur skulle stöd för dessa se ut och vad skulle kunna ifrågasätta dem? Metod är alltså mycket nära förbundet med teori, eftersom det är mot bakgrund av denna som observationer blir betydelsefulla. Metod handlar om att planera inför en konfrontation med verkligheten som ska kunna upplysa oss så uttömmande som möjligt.

Analys – att förfina antaganden till slutsatser. Vi har nu bäddat för välunderbyggda slutsatser genom att å ena sidan bygga på vår förkunskap och å andra sidan möjliggöra ett empiriskt material. Dessa ska nu, så att säga, krocka med varandra, så att empirin utmanar våra konkreta föreställningar och vårt sätt att tänka i stort. Våra antaganden ska omvandlas till slutsatser. Eftersom vi har konstruerat en (lokalt) estetiskt skön konstruktion av föreställningar, finns det nu någonting som kan gå sönder – och det kommer att göra lite ont när det går sönder, vilket är utmärkt. Konstruktionen är med andra ord *känslig* för verklighetens inskridande, vilket är av betydelse för den sanningsälskande vetenskapare som byggt den. Hur verkligheten betar sig *betyder* något i det teoretiska sammanhanget och får konsekvenser för våra föreställningar om vad som är fallet i världen och hur den är beskaffad. Det som är värt att ta fasta på i analysen är därför det som ”bränner till” (det är återigen ingen slump) på så vis att det antingen talar *för* eller *emot* det vi förväntade oss eller på så vis att materialet visar på något nytt vi inte ens tänkt på. Vägledande frågor genom analysen blir då ”Vad förvånar oss?” och ”Vad förvånar oss inte?” När det slutligen är dags att dra slutsatser lär vi stå med en samling empiriska observationer som verkar peka åt olika håll, och här kommer en sista kreativ insats: Vad verkar vara sant, så att det blir självklart att vi observerat det vi observerat? Ge läsaren ett bättre sätt att tänka kring fenomenet än han eller hon hade förut.

Litteratur

- Anderson, Douglas R. (1987) *Creativity and the Philosophy of C.S. Peirce*. Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- Goffman, Erving (2020 [1956]) *Självframställning i vardagslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Nicolini, Davide (2013) *Practice Theory, Work and Organization: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Peirce, Charles S. (2011 [1896–1908]) ”Abduction and Induction”, 150–156 i Justus Buchler (red.), *Philosophical Writings of Peirce*. New York: Dover Publications.
- Rosenberg, Alex & Lee McIntyre (2019) *Philosophy of Science. A Contemporary Introduction*. New York: Routledge.
- Short, Thomas L. (2022) *Charles Peirce and Modern Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sørensen, Bent, Torkild Thellefsen & Martin Thellefsen (2011) ”Scientific Knowledge, Fallibilism, Agapasm and the Ethics of Inquiry according to C.S. Peirce”, 175–206 i Torkild Thellefsen, Bent Sørensen & Paul Cobley (red.), *From First to Third via Cybersemiotics*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Swedberg, Richard (2014) *The Art of Social Theory*. Princeton: Princeton University Press.

